

УДК 378.147

Малихін О.В.,

*професор кафедри теорії та історії педагогіки
Гуманітарного інституту
Київського університету імені Бориса Грінченка,
доктор педагогічних наук, професор,
академік УААН*

САМОРЕАЛІЗАЦІЯ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ЧЕРЕЗ СИСТЕМУ ОРГАНІЗАЦІЇ САМОСТІЙНОЇ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ЙОГО АКМЕОЛОГІЧНОСТІ

У статті розглянуті питання сутності самореалізації особистості студента вищого педагогічного навчального закладу через організацію самостійної навчальної діяльності. Розкрито підходи та механізми самореалізації, а також провідні чинники та умови, наведено результати дослідження ступеня самореалізації студентів у системі професійної підготовки з проєкцією на формування їх акмеологічності.

Ключові слова: професійна підготовка, самореалізація, самостійна навчальна діяльність, акмеологічність.

Постановка проблеми. Інноваційні технології навчання, упровадження у практику новітніх підходів подачі інформації, яка дуже швидко оновлюється, вимагають наявності в майбутніх учителів здатності самостійно й мобільно приймати найрізноманітніші рішення стосовно значної кількості нетрадиційних педагогічних задач і завдань, які можуть постати перед ними у власній педагогічній діяльності та забезпечуватимуть формування їх акмеологічності. Для цього ще під час навчання у вищому педагогічному навчальному закладі майбутній учитель має набути сталих здібностей щодо самоактуалізації й самореалізації, які стануть показниками самоефективності на шляху самовдосконалення його особистості.

Суттєвими ознаками поняття «акмеологічна позиція особистості» є визначення значимості розвитку сутнісних сил, активність, цілеспрямованість, свобода вибору, відповідальність, розуміння іншої людини, її неповторності, а також здатність до саморозвитку. Акмеологічність майбутнього вчителя — це здатність до розвитку процесів самості, досягнення акме у фаховій під-

готовці. Акмеологічні якості майбутнього вчителя — це сформовані мотиви досягнення акме, інтегровані знання та вміння з психології, педагогіки, акмеології, педагогічної акмеології, фахових дисциплін, а також стійка акмеологічна позиція щодо постійного самовдосконалення, саморозвитку, самореалізації та досягнення акме у професії вчителя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковий пошук учених (А. Адлер, О. Асмолов, І. Бех, С. Максименко, А. Маслоу, К. Роджерс, О. Сухомлинська та ін.) дозволив виділити важливі вимоги, що сприяють особистісному зростанню, як-от: присвячення себе чому-небудь вищому власне особисте «Я»; успішне виконання поставлених завдань.

Для майбутнього педагога правильно обрати життєвий план і відповідно до нього виробити свій неповторний життєвий стиль — завдання першочергової важливості. Воно не може бути вирішене без актуалізації процесів самоєфективності, самовдосконалення й передбачає значну частку самостійності, що дозволяє вирішити питання самореалізації. Відтак цей процес не повинен відбуватися хаотично, а має передбачатися в системі організації самостійної навчальної діяльності студента у вищому педагогічному навчальному закладі.

Метою статті є розкриття можливостей самореалізації майбутнього вчителя через організацію самостійної навчальної діяльності як засобу формування його акмеологічності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Феномен самореалізації вивчається в рамках філософії, соціології, біології, психології, педагогіки, це поняття вживається рядоположно з: «самовираженням», «самоутвердженням», «самоактуалізацією», «саморозкриттям», «самовдосконаленням», «самовихованням», «самоздійсненням» тощо. Зазначимо, що серед існуючих підходів до пояснення механізмів цього феномену, які ми наведемо нижче, не зустрічається розгляду окресленої проблеми стосовно системи організації самостійної навчальної діяльності у вищому педагогічному навчальному закладі з проекцією на формування акмеологічності майбутнього вчителя.

На сучасному етапі у філософії виділяють три найбільш поширені підходи до проблеми самореалізації, а саме — есенціалістичної, екзистенціальної та концепції, що їх поєднує. Остання розглядає са-

морезалізацію особистості як цілісний процес, у взаємодії внутрішнього й зовнішнього, матеріального й ідеального, суб'єктивного й об'єктивного.

З огляду на необхідність проектування процесу становлення особистості майбутнього педагога викликають інтерес виділені А. Ідіновим *етапи самореалізації*, а саме: актуалізація, розгортання, розв'язання. Структурними елементами першого етапу самореалізації є: соціалізація, індивідуалізація особистості, становлення її потреб, інтересів, побудова цілей, мобілізація вольових зусиль. Наступний етап — розгортання актуалізованої потреби, що передбачає процеси самопізнання, побудову самоцілі, самомоделі, здійснення самовибору, самоконтролю й самоаналізу. У процесі розгортання відбувається зняття потреби в самореалізації (розв'язання), при цьому результатом самореалізації є самоутвердження. А саме в цьому й убачаємо досягнення належного рівня сформованості акмеологічності особистості в цілому та особистості майбутнього вчителя зокрема. Потреба в самореалізації на певний час задовольняється, потім з часом відбувається становлення нової потреби в самореалізації, яка знов проходить через актуалізацію, розгортання й розв'язання тощо. Саме цим обумовлюється нескінченність процесу самореалізації [1]. Отже, можна говорити про певну циклічність у розгортанні процесів самореалізації, перехід з одного рівня (нижчого ієрархічного порядку) на інший (більш високого ієрархічного порядку) рівень, що й забезпечуватиме розгортання механізмів формування акмеологічності майбутнього вчителя протягом усього періоду навчання у вищому педагогічному навчальному закладі та забезпечить сталий розвиток акмеологічності у подальшій власній педагогічній діяльності.

А. Голубчиков розглядає механізм самореалізації як надання предметності основним формам активності індивіда (діяльність, спілкування, свідомість) через самонавчання, самовиховання й самоосвіту, які здійснюються як відповідно до потенцій індивіда, так і виходячи із зовнішніх умов (рівня знань, вихованості суспільства) [2].

Отже, механізм самореалізації передбачає самоздійснення, що неможливе без самодіяльності особистості (Н. Бабікіна, С. Максименко, Л. Коростильова, М. Недашковська, Л. Цірінова та ін.).

Найбільш близьким до поняття «самореалізація» є поняття «самоактуалізація». А. Маслоу вживає їх як синоніми. Самоактуалізація — це безперервна реалізація потенційних можливостей, здібностей і талантів, як здійснення своєї місії, або покликання, долі тощо, як більш повне пізнання й прийняття своєї власної споконвічної природи, як безустанне прагнення до єдності, інтеграції, або внутрішньої синергії особистості [3]. Іншими словами, самоактуалізація — це прагнення людини до зросту, розвитку, самостійності, самовираження, активізації всіх можливостей власного організму. Таке тлумачення зустрічаємо і в Р. Ассаджолі, Л. Когана, Л. Коростильової, Ю. Кулюткіна, В. Муляра, Г. Сухобської та ін., які відносять самоактуалізацію до показників повноти самореалізації особистості та вважають самоактуалізацію більш загальним поняттям.

Самоактуалізацію розглядають як мотиваційну й ціннісно-змістовну частину самореалізації особистості, яка передуює або виявляється паралельною відносно предметно-діяльній активності того, хто навчається. Термін «самореалізація», за Р. Ассаджолі, використовується для специфіки дослідження двох різновидів свідомості. Один означає самоздійснення, а інший — самоосягнення [4].

Дослідження чинників ефективності становлення особистості майбутнього вчителя в системі організації самостійної навчальної діяльності студентів вищих педагогічних навчальних закладів виявило доцільність розгляду, усвідомлення, урахування й стимулювання процесів самоактуалізації й самореалізації, що передбачає розуміння самоактуалізації не як статичного стану, а як діючого процесу, у якому здібності індивіда використовуються повністю, творчо й радісно. Креативність, безпосередність, сміливість і наполеглива праця — основні характерні риси людей, здатних до самоактуалізації.

Таким чином, феномен самореалізації особистості майбутнього вчителя через систему організації самостійної навчальної діяльності має розглядатися як процес, як діяльність, як творчість, як потреба, що надалі забезпечуватиме активізацію механізмів формування його акмеологічності.

Педагогічна професія, за умови високої готовності до неї, здатна створити такі вимоги для молодого вчителя, а система підготовки

у вищому педагогічному навчальному закладі вже запроектована на них. і саме під час організації й здійснення самостійної навчальної діяльності значно зростають можливості для формування в студентів креативності, самостійності й здатності сміливо приймати рішення відносно розв'язання певних теоретичних і практичних педагогічних проблем. Тим самим з'являється реальна можливість формувати гармонійну, цілісну, позитивну «Я-концепцію», сукупність індивідуальних, особистісних, власне суб'єктивних якостей студента вищого педагогічного навчального закладу, які спрямовані на пізнання себе й суб'єкта своєї праці, на процес професійної діяльності за допомогою педагогічного спілкування, а також на досягнення особистого акме у своїй непростій професії.

Самостійна навчальна діяльність має бути організована в умовах вищого педагогічного навчального закладу таким чином, щоб досягнення певних цілей і реалізація певних прагнень на кожному окремому етапі навчання, спонукали й стимулювали студентів до висунення нових цілей (більш високого й відповідального рівня) і появи нових прагнень (більш різноманітних, і з кожним наступним етапом вони повинні бути все тісніше пов'язаними з майбутньою професійно-педагогічною діяльністю).

На основі концепцій А. Маслоу й К. Роджерса виділимо певні *способи впливу на особистість майбутнього вчителя*, які б сприяли процесу самоактуалізації його особистості через організацію самостійної навчальної діяльності й остаточно, на його самореалізацію, стимулювали формування його акмеологічності, прагнення досягти свого акме. А саме:

- акцентувати увагу на практичну професійну чи майбутню навчальну діяльність;
- намагатися формулювати завдання, максимально пов'язуючи його з уже набутим досвідом студента і навчальним, і життєвим;
- дотримуватися оптимального рівня складності виучуваного матеріалу;
- прогнозувати потенційні утруднення;
- переконати студента, що лише власні прагнення й амбіційні бажання можуть спонукати особистість до виконання певних дій і певної самостійної діяльності;
- спонукати студента впевнено робити вибір на користь знань і не боятися приймати самостійні рішення;

- дозволити студенту самому обирати найбільш ефективні методи й засоби навчання, форми й види презентації навчальної інформації;

- урізноманітнити в методичних рекомендаціях для самостійної роботи з окремих дисциплін пропонувані методики, методи й засоби щодо самостійного набуття знань з урахуванням специфіки навчального предмета;

- забезпечити диференціацію й індивідуалізацію самостійного навчання;

- стимулювати відповідальне й із розумінням справи ставлення студента до власних дій;

- на належному науковому і методичному рівні розробляти методики для здійснення самоконтролю й самооцінки знань;

- забезпечити системність у здійсненні самостійної навчальної діяльності;

- підтримувати позитивний емоційний стан, як результат задоволення від власної самостійної навчальної діяльності;

- сприяти поступовому звільненню від неправильних уявлень про себе;

- сприяти перетворенню самостійної навчальної діяльності на істинну, дієву цінність студента вищого педагогічного навчального закладу — майбутнього вчителя, яка б поступово перетворювалась на дійсну потребу особистості.

Утіленням вищезазначених вимог і способів є розроблені нами особливі обставини, педагогічні умови, серед яких акцентуємо на *професіоналізації й індивідуалізації змісту самостійної навчальної діяльності студентів на основі реалізації задачного підходу в організації навчання й самонавчання*. При цьому *здатність до самонавчання* розуміємо у прямій кореляційній залежності від наявного рівня самоактуалізації студентів й оптимальної реалізації їх індивідуальних здібностей до навчання.

Вивчення ступеня самоактуалізації, як складової самореалізації, студентів вищих педагогічних навчальних закладів вимагає розробки спеціальних психодіагностичних засобів. Оскільки одномірний опис цього феномену за допомогою одного показника викликає в дослідників серйозні сумніви, на заході одержав широку популярність *опитувальник особистісних орієнтацій Е. Шострома* (Personal

Orientation Inventory — ROI, 1969 р.), що вимірює самоактуалізацію як багатомірну величину.

ROI складається з 150 пунктів, побудованих за принципом примусового вибору, і дозволяє зареєструвати два базових і десять додаткових параметрів самоактуалізації. До базових категорій самоактуалізації Е. Шостром відніс шкалу компетентності в часі та шкалу підтримки (сприйнятливість зовнішнім впливам). Ця методика була адаптована, зокрема, *Н. Каліною*, у тесті «САМОАЛ». Крім того, на кафедрі соціальної психології МДУ імені М.В. Ломоносова було створено оригінальний психодіагностичний інструмент, що одержав назву «Самоактуалізаційний тест» (САТ, 1987 р.). Цей тест зберіг дві базові шкали Е. Шострома, але значно зменшився в обсязі (до 127 питань), що виявилось можливим завдяки спеціальній побудові питань за додатковими 12-ма шкалами: шкалою ціннісних орієнтацій, гнучкості в поведженні, сензитивності до себе, спонтанності, самоповаги, самосприйятті, уявлень про природу людини, синергії, прийняття агресивності, контактності, пізнавальних потреб, креативності [5].

Як бачимо, при застосуванні існуючих методик визначення рівня самоактуалізації й під час обробки результатів можуть викликати певні труднощі, при цьому важко отримати відповідь щодо взаємозв'язку рівня самоактуалізації та ступенем організації діяльності, у ході якої особистість має самореалізуватися.

У власному дослідженні рівня самореалізації студентів вищих педагогічних навчальних закладів у системі організації самостійної навчальної діяльності ми скористалися висновками *В. Грачова*. Дослідником за результатами факторного аналізу було виявлено два провідних *чинники, що детермінують самореалізацію студентів*. Перший інтерпретується як фактор суб'єктивної значущості навчання: реалізувати свій потенціал; наблизитися до мрії, витягти користь, мати джерело натхнення тощо (у контексті здійснюваного дослідження можемо інтерпретувати як прагнення досягти акме на етапі навчання, тобто підготовки до професійної діяльності). Другий фактор відобразив соціальні умови, що сприяють успішній самореалізації. При цьому успішність самореалізації в навчанні, за підсумками дослідження автора, тісно корелює з позитивною «Я-концепцією» студентів, особливо в значеннєвому відношенні,

в усвідомленні студента себе як сильної особистості, здатної приймати рішення, нести відповідальність, будувати продуктивне й насичене життя [6].

На основі цього нами було розроблено *діагностичну методичку* «Оцінки “Я-концепції” студентів вищих педагогічних навчальних закладів». Ця методика включає оцінку студентами ступеня й характеру власного саморозвитку з позицій минулого, сьогодення й майбутнього, тобто усвідомлення ними прогресивних змін або ж, навпаки, зупинення саморозвитку, регресу за питаннями, що відображають характер організації, змістового наповнення, реалізації потреб і мотивів професійного становлення в межах комплексної системи, якою є їхня загальна підготовка до професійної педагогічної діяльності.

Отримані дані діагностування студентів I–III курсів показали: 45 % студентів мають зупинений саморозвиток у ході навчання у вищому педагогічному навчальному закладі, 12 % — низький рівень регресу, 28 % — середній рівень прогресу, 12 % — високий рівень прогресу та 3 % — дуже високий рівень прогресу. Отримані дані співвідносяться з результатами контент-аналізу за методикою «Хто я такий». У прямій залежності від низького рівня самореалізації студентів перебуває й професійна позиція викладача (одним із виявів якої розуміємо його акмеологічну позицію), як одного з головних суб'єктів організації самостійної навчальної діяльності студентів вищих педагогічних навчальних закладів. Виявилось, що менше половини викладачів (45 %) убачають в організації самостійної навчальної діяльності студентів можливість їх самореалізації (а надалі й гіпотетичну можливість досягнення акме) у майбутній професійній діяльності, тому враховують прагнення, інтереси, професійні мотиви студентів і сприяти реалізації їх педагогічних здібностей, що звісно позначається на гнучкості, намаганні забезпечити підтримку в організації такої діяльності у співпраці зі студентами. Решта (55 %) схиляються до необхідності забезпечення й підтримки навчально-виховного процесу за існуючими навчальними програмами й планами підготовки фахівця.

Висновки. Таким чином, були виявлені існуючі суперечності у функціонуванні досліджуваної системи організації самостійної навчальної діяльності студентів, серед яких чинне місце посідає

протиріччя на рівні професійно-педагогічної самореалізації студента вищого педагогічного навчального закладу: між зростаючими вимогами до професійного рівня сучасного вчителя, потребою сталого випереджального розвитку його особистості й рівнем самоактуалізації, самореалізації, самоефективності й самовдосконалення майбутнього вчителя на константному циклічному рівні у процесі навчання й самостійної навчальної діяльності. У подоланні й усуненні виявлених наявних суперечностей в організації самостійної навчальної діяльності студентів вищих педагогічних навчальних закладів убачаємо можливість не лише підвищити її ефективність, а й наявність певного потенціалу щодо формування акмеологічності майбутнього вчителя, забезпечення ґрунтовної основи для сталого розвитку цієї акмеологічності у подальшій професійній педагогічній діяльності.

Відтак виявлений наявний рівень функціонування педагогічних систем організації самостійної навчальної діяльності дозволяє студентам у більшій мірі вирішувати проблеми професійного становлення за нормованою навчальними планами та програмами підтримкою викладачів. Однак ступінь їх особистісного розвитку, характер провідних мотивів не дозволяє студентам організувати й здійснювати самостійну навчальну діяльність систематично й ефективно, оволодівати її продуктивними формами й методами. Це звісно позначається на середньому рівні навчальних досягнень і низькому ступені самореалізації й самовдосконалення майбутніх учителів на константному циклічному рівні.

Резерви ефективності організації самостійної навчальної діяльності студентів вищих педагогічних навчальних закладів варто шукати не стільки в технології організації досліджуваної діяльності, скільки в усвідомленні й стимулюванні тих психофізіологічних процесів структури особистості студента, що мають визначати її ефективність, і тим самим обумовлювати зміст й етапи педагогічних заходів, які в своїй сукупності створюють цілісну педагогічну систему організації самостійної навчальної діяльності студентів вищих педагогічних навчальних закладів з проекцією на формування їх акмеологічності, досягнення професійного акме. До цих процесів належать: самонавчання, самоконтроль, самооцінка, самоуправління й самоорганізація, а також обов'язково самоактуалізація як сутнісна складова самореалізації майбутнього вчителя у процесі

професійного становлення, невід'ємною компонентою якого є формування його акмеологічності.

Джерела

1. Идинов А.А. Самореализация личности во внепроизводственной сфере общества : (Онтол. и гносеол. анализ) : автореф. на соиск. уч. степени канд. филос. наук : спец. 09.00.13 «Философия культуры» / А.А. Идинов. — Фрунзе, 1990. — 20 с.
2. Голубчиков А.Я. Самоопределение индивида (социально-философский анализ) : дис. ... д-ра филос. наук : спец. 09.00.13 / Анатолий Яковлевич Голубчиков. — Екатеринбург, 1993. — 328 с.
3. Маслоу А. Самоактуализация / Абрахам Маслоу // Психология личности : [Тексты] / [под ред. Ю.Б. Гиппенрейтер, А.А. Пузыря]. — М. : Изд-во МГУ, 1982. — С. 108–118.
4. Ассаджоли Р. Психосинтез : теория и практика / Роберто Ассаджоли. — М. : REFL-book, 1994. — 261 с.
5. Гозман Л.Я. Самоактуализационный тест / Л.Я. Гозман, М.В. Кроз, М.В. Латинская. — М. : Рос. пед. агентство, 1995. — 43 с.
6. Грачев В.В. Теоретические основы персонализации образовательного процесса в высшей школе : автореф. дис. на соиск. уч. степени д-ра пед. наук : спец. 13.00.01 «Общая педагогика, история педагогики и образования» / Владимир Викторович Грачев. — М., 2007. — 239 с.

В статье рассмотрены вопросы сущности самореализации личности студента высшего педагогического учебного заведения через организацию самостоятельной учебной деятельности. Раскрыты подходы и механизмы самореализации, а также ведущие факторы и обстоятельства, приводятся результаты исследования степени самореализации студентов в системе профессиональной подготовки с проекцией на формирование их акмеологичности.

Ключевые слова: профессиональная подготовка, самореализация, самостоятельная научная деятельность, акмеологичность.

The article deals with the problems of self-realization essence of a student's personality in a higher pedagogical educational establishment through the organization of independent educational activity. It presents approaches and mechanisms of self-realization as well as **prior factors and circumstances**, offers research results of students' self-realization abilities in the system of their professional training in the highlight of their acmeology formation.

Key words: professional education, self-realization, self-study activities, acmeology.